

Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 299 s.

Değerlendiren: Mehmet Ali Bolat

Kafkasya zihinlerde hep savaş ve çatışmayla özdeşleşen bir coğrafyadır. Bir kara boğazı olarak Kafkasya, bilinen tarihten itibaren göç yollarının üzerinde oluşu, ordu geçiş güzergâhlarını oluşturması, farklı medeniyet havzalarının karşılaştığı noktalardan biri olması hasebiyle hep mücadele merkezi olmuştur. Coğrafi şartları gereği bunu yaşayan Kafkasya, her dönemin izini içinde barındıran bir çeşitliliğe sahiptir. Bugün Kafkasya'da yüzden fazla dil ve etnik yapı mevcuttur.

Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapan Cengiz Fedakâr, Osmanlı askerî tarihi üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Osmanlı kaleleri, Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları üzerine çalışmaları mevcuttur. Değerlendirdiğimiz kitabı ise yayımlanan tek eseridir.

Yazarın doktora tezinin kitaplaştırılmasıyla ortaya çıkan *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı* isimli eserinin tam adı *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)* şeklindedir. Tam adı iç kapakta yer alırken dış kapaktaki kısaltma, muhtevanın perdelenmesini doğurmuştur. Zira 1781-1801 yılları arası başarılı bir şekilde ele alınırken, kitaba dışardan bakıldığında, Kafkasya'da yaşanan Rus-Osmanlı-İran başta olmak üzere tüm imparatorluk savaşları anlatılıyor hissi vermektedir. Bu durum çalışmanın gücünü zayıflatmıştır.

Kitap sunuş, ön söz ve girişin ardından üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Belge suretlerinin yer aldığı ekler bölümüyle zenginleştirilmiş eserde, doktora tezindeki dipnotlar, çalışma kitap hâline gelince sona atılmıştır. Fakat her bölümün sonuna son not hâliyle eklenmeyip en sona atıldığı için metni okurken atıflara bakmak hayli

@ Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. mehmet.bolat@izu.edu.tr

zorlaşmıştır. Notların ardından arşiv çalışmaları açısından doyurucu bir kaynakça ve dizin konmuştur. Haritalar, resimler, arşiv belgeleri açısından eser zengindir.

Sunuşu kaleme alan ve çalışmaya danışmanlık yapan Prof. Dr. Abdülkadir Özcan'ın ifadesiyle kitap: "Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında önce sözde bağımsız devlet olan, sonra da Rusya tarafından işgal edilen Kırım'ı geri alma ve Kuzey Kafkasya'yı koruma amaçlı bir kale inşasının öyküsüdür." Özcan bu çalışmadan çıkan en önemli sonucun "topraklarını koruma ve kaybedilen yerleri geri alma hususunda Osmanlı'nın gösterdiği gayretin ciddiliği ve büyüklüğü" olduğunu ifade etmiştir.

Önsöz'de Fedakâr, tez konusunu belirlediklerinde: "Anapa Kalesi'nin inşasından tamamen elden çıkana kadar olan süreci (1782-1829) çalışmayı düşünmüştük" demektedir. Süre uzunluğu, arşiv belgelerinin yoğunluğu ve konunun önemine binaen çalışmanın 1781-1801 yılları arasına indirildiğini belirten yazar, 1801-1829 yılları arası için ayrı bir çalışma yapacağını ifade etmiştir.

Kitabın Giriş bölümünde Kuzey Kafkasya'nın coğrafi konumu ile Anapa Kalesi'nin jeopolitik ve jeostratejik konumuna, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na ve imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın Osmanlı'nın elinden çıkma sürecine değinilmiştir. Faydalanılan eserler üzerine değerlendirmeler yapılırken General İsmail Berkok'un *Tarihte Kafkasya* eserinde Ferah Ali Paşa'nın faaliyetlerinin küçümsendiği vurgulanmış ve bunun yanlış olduğu ifade edilmiştir. Burada Kafkasya'da Ruslara karşı yapılan mücadelede Osmanlı merkezî yönetimi ile yerel Kafkas halklarının hangisinin daha etkin olduğu ile ilgili deruni bir tartışmaya atf vardır. Yazara katılarak, Ferah Ali Paşa ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya mücadelesini, Kafkasyalıları öne çıkarma pahasına olduğundan az göstermek doğru değildir.

Birinci Bölümde Osmanlı'nın Kırım'ı geri alma faaliyetleri, bu kapsamda Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızı olarak atanması, Paşa'nın faaliyetleri ve Anapa Kalesi'ni ihtiyaç hâline getiren sosyal ve siyasi sebepler, kalenin inşa sürecinde keşif ve mühimmat sevki ile işçi temini ve yaşanan aksaklıklar işlenmiştir. Ferah Ali Paşa'nın ölümü ve sonrasında görevlendirilenlerin durumu ile bu bölüm nihayete ermiştir. İkinci Bölümde 1787 Osmanlı-Rus Savaşı'na giden süreçte Anapa merkezli olarak Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya lojistik faaliyetleri olan gıda, mühimmat ve asker sevki ele alınmıştır. Ardından yaşanan savaflara, kalenin muhasarası ve Rusların eline geçmesi ile Kuzey Kafkasyalıların Ruslarla mücadelesine yer verilmiştir. Üçüncü Bölümde ise savaşın sonunda Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Yaş Antlaşması'na binaen Anapa Kalesi'nin Osmanlı'ya iadesi üzerine yapılan geniş çaplı tamirat ele alınmıştır. Sonuç bölümünde çalışmanın bir özetine yer verilmiştir.

Kitapta işlendiği şekliyle söz konusu dönemde Anapa, Kırım'a en yakın, tahkimi kolay ve aynı zamanda işgali zor, Karadeniz'e çıkıntı şeklinde yer alan bir kara parçası üzerine yapılan kale olarak, Osmanlı'nın bölgedeki askerî, siyasi ve içtimai varlığı için çok önemli bir yere sahiptir. Çerkes ve Nogayların yoğun yaşadığı bölgeye yakınlığıyla Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya denetimi ve Rus hududunun güvenliğini sağlamaktadır. Aynı zamanda Osmanlı halifesine bağlı Sünni Türkistan hanlıklarıyla irtibat noktasıdır. Anapa denince de akla Ferah Ali Paşa gelmektedir.

Kitapta Ferah Ali Paşa'nın bölgeye gelişinden vefatına kadar gerek hediyeleşme gerekse evlilik yoluyla akrabalıklar geliştirme, sünnet olmayı teşvik etme, İslam dininin tebliğ ve davet yoluyla halka anlatılması gibi diğer faaliyetleriyle kabilelerin gönlüne taht kurduğu ve onların Ruslara karşı Osmanlı'nın yanında yer almasını sağladığı işlenmiştir. Ferah Ali Paşa'nın kabileler içinde aylarca kalıp onlara nasihatler etmesi, acı ve tatlı günlerini paylaşması, bir bölgenin elde tutulmasının sadece askerî yöntemlerle olmayacağına en güzel örneği teşkil etmiştir. Bir askerî ve mülki amir olarak Ferah Ali Paşa'nın bölge halkına yaklaşımı ders alınası bir tecrübe ve sonuçları açısından da takdire şayan bir olaydır.

Ferah Ali Paşa, bölgeden köle ve cariye göndermiyor diye İstanbul'da işlerini zorlaştıranları da Fedakâr'ın kitabında görüyoruz. Paşa'nın talep ettiği askerî ve mali destek zaman zaman aksamıştır. Sebep ise Paşanın İstanbul'a köle ve cariye gönderen bölgenin muhafızı olarak bu işleme karşı çıkmasıdır. Yani Paşa, Rusya ve onun kontrolündeki yerel güçlerle mücadele ederken İstanbul'daki muhaliflerinden de çekmiştir. Vefat ettiğinde kendi konumundaki vezirlere kıyasla neredeyse hiçbir şeyi yoktur. Geride bıraktığı mal varlığı, borçlarını ödeyemeyecek hâldedir. Paşa'nın öldüğünde kıyafeti "bir adet Kontoş nafe kürk, bir kaftan, sarığıyla beraber kavuktan ibarettir". Paşa kendi türbesini yaptırmış, ahaliyle helalleşmiş, İstanbul'a kendinden sonra ehliyetli kişileri göndermelerini talep etmiş ve hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Rusya ve bölgeyi uzun dönem yönetip artık Rus safına geçmiş Kırım'a karşı Osmanlı'nın bölgede tutunabilmesi, Ferah Ali Paşa ve yaptıkları sayesinde olmuşken ondan sonra gelenlerin yanlış tutumları ise menfi sonucu hızlandırmıştır. Bunun aşamalarını Fedakâr'ın çalışmasında adım adım takip etmekteyiz. Rusya ve onun kontrolündeki Kırım, Kafkasya'yı ele geçirmek için askerî yöntemlerin en sertinden, hediyeler ve payeler dağıtarak taraftar toplamaya varana kadar her yolu denemiştir. Bunun karşısında Osmanlı, Ferah Ali Paşa ile cevap vererek bölge halkını kendi yanına çekebilmiştir. Ayrıca Rusların Gürcistan'a girişi yaklaşık yirmi yıl engellenmiştir. Paşa sonrası göreve gelenlerin sert tutumu, kabileleri Osmanlı'dan

soğutmuştur. Rusya karşısında bu defa Osmanlı zayıf kalmış ve bölgeyi peyderpey kaybetme süreci başlamıştır.

Kitaptaki bilgiler ışığında söz konusu dönemde otuz bini ancak bulan Osmanlı askerî gücü karşısında Ruslar, seksen binlik bir kuvvetle bulunuyorlardı. Osmanlı'nın tek çıkar yolu, yerel güçlerin desteğini alabilmektir. İmam Mansur'un Ferah Ali Paşa'ya mektup göndererek Osmanlı'ya tabiiyet bildirmesi bu minvalde önem arz etmiştir. Ancak Serasker Battal Hüseyin Paşa'nın isteksiz tavrı, kabileleri ona karşı tepkili hâle getirmiştir. Kabilelerin temsilci olarak seçip İstanbul'a gönderdikleri Mir Mehmed'in Rusların amacına dair düşünceleri manidardır. Ona göre Ruslar, Kırım'dan sonra Özi'yi de ele geçirdikten sonra sıra Anapa ve Soğucak'a gelecek ve ardından Gürcistan hanlıklarıyla ittifak ederek Ahıska ve Erzurum'a yürüyeceklerdir. Bugün baktığımızda Ruslar gerçekten de adım adım Anadolu'ya ulaşmışlardır. Ermenistan sınırimızda hâlâ büyük bir Rus askerî gücü bulunmaktadır.

Kitabın ilgili bölümlerinde işlendiği üzere Osmanlı ordusunun başındaki Serasker Battal Hüseyin Paşa, gönülsüzlüğü, isteksizliği, sırf şeklen emri yerine getiriyor olması ve en sonunda da Ruslara sığınması ile Osmanlı'nın bölgede yaptığı her şeyi yıkmıştır. Kitapta ifade edildiği şekilde Cevdet Paşa, Battal Hüseyin'in, din ve devlet için canını ortaya koyan insanlarla kıyaslandığında yaptığı hainlik olduğunu fakat içinde buldukları dönemde devlet erkânıyla kıyaslandığında ise normal karşılanacak bir durum olduğunu ifade etmektedir. Nihayetinde kendini, mücadelesine adanmış Ferah Ali Paşa'nın yaptıklarını liyakatsiz Battal Hüseyin Paşa yıkmıştır.

Kitapta Battal Hüseyin'in firarı üzerine yerine görevlendirilen Abdullah Paşa'nın da çeşitli bahanelerle Anapa'ya gitmediği ifade edilmiştir. Kale, Rusların eline geçince, yenilginin müsebbibi olarak görüldüğü için ölüm fermanı çıkarılmış ve öldürülmüştür. Onun yerine serdarlığa getirilen Kuğuzade Süleyman Paşa da görev bölgesine gitmeyerek Trabzon'da kalmıştır. Gelenek hâline gelen bu uygulama, kale elden çıkana kadar devam etmiştir. Kaleye gitmeyen muhafızlar bölge halkıyla gereken uyumu sağlayamamışlardır. Cevdet Paşa'nın görüşünü destekler mahiyette olan bu durum, Osmanlı devlet çarkının işleyişinde yaşanan aksamayı gözler önüne sermektedir.

Yaş Antlaşması ile Osmanlı'ya iade edilen Anapa Kalesi yine bölgede önemli görevler üstlenmiştir. Kitapta Anapa Muhafızı Mustafa Paşa'nın bölgenin ileri gelenlerini dokuz maddelik bir anlaşma üzerine yemin ettirdiği ve onlardan senet almış olduğu aktarılmıştır. Bölgedeki İslam dininin yayılma faaliyetleri yine kaleden organize edilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu Kafkasya, Rusların eline geçene kadar kale, görevlerini ifa etmiştir.

Yazarın şu değerlendirmesi dönemin şartlarını anlama açısından önemlidir: “İncelediğimiz dönem olan 1781-1801 yılları arasındaki süreçte, kaleye atanan gerek muhafız gerekse seraskerliklerin icraatlarında, kişisel gayretlerin belirleyici unsur olduğu göze çarpar. Ferah Ali Paşa kıt imkânlarla bölgeyi kalkındırırken Serasker Battal Hüseyin Paşa ve halefi Abdullah Paşa kendisine sunulan imkânları değerlendirememiştir.”

Değerlendirdiğimiz kitap, Kafkasya tarihi açısından kritik bir döneme ışık tutması açısından önemlidir. 1781-1801 arası dönem, Rusların, Osmanlı aleyhine ilerlemesinin durdurulabileceği bir fırsat dönemidir. Kafkasya'nın yerel güçleriyle birlikte Rus ilerlemesi durdurulabilecekken yanlış uygulamalar tam tersi bir sonuç doğurmuştur. Ferah Ali Paşa'nın açtığı yoldan gidileceğine uyumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır. Osmanlı, bölgeyi kaybederken Kafkasyalılar nesiller boyu sürececek olan Rus işgal ve sürgün dönemiyle yüz yüze kalmışlardır.